

**СЕКЦІЯ
СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ НАУК**

УДК 502.3:17+33+577.4

**ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ БАГАТОВАРІАНТНОСТІ МОДЕЛЕЙ
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ**

В.П. Лисий, Б.В. Кульчицький

Досліджуються філософські й економічні проблеми людської діяльності в контексті прогресу та формування ринкової економіки в Україні.

Исследуются философские и экономические проблемы человеческой деятельности в контексте прогресса и формирования рыночной экономики в Украине.

Історія української соціально-філософської і політико-економічної думки свідчить, що проблема людської діяльності завжди перебувала в центрі уваги вітчизняних мислителів, зокрема, Г. Сковороди, І. Франка, М. Драгоманова, М. Туган-Барановського, О. Кульчицького, Б. Гаврилишина та ін. Досліджували і досліджують нині різні теоретичні аспекти цієї комплексної філософсько-економічної проблеми, методологічне розв'язання якої можливе на "стиках" філософської антропології, соціальної філософії, політекономії та економічної теорії.

Видатний український філософ Г. Сковорода розуміє діяльність, по-перше, як працю за покликанням, і, по-друге, як засіб досягнення щастя. Він постійно закликає людей до пізнання своєї духовної сутності. На думку Г. Сковороди, праця за покликанням приносить людині насолоду не стільки своїми результатами, скільки своїм процесом. Вона розглядається як внесок людини до суспільної скарбниці, а щасливе суспільство – як гармонія морально досконалих людей, які вільно реалізують свої природні здібності на радість і насолоду собі та на благо суспільства.

Підсумовуючи вищесказане, можна дійти висновку, що насправді жодна часткова форма людської діяльності не може претендувати на роль основного типу ставлення до дійсності. Тому проблему ставлення людини до світу потрібно розв'язувати, виходячи з погляду на діяльність, як єдність матеріальних і духовних форм освоєння дійсності та її перетворення.

Розробка категорії діяльності можлива тільки в умовах взаємодії суб'єкта й об'єкта як процесу предметної діяльності. Це предметне відношення, змістом якого є процес збігу логіки людської діяльності з логікою чи законами об'єктивної дійсності. Таке предметне освоєння світу, коли відбувається збіг суб'єкта й об'єкта діяльності, становить основу людської діяльності у всіх конкретних її проявах. Воно може бути логічно виражене в системі категорій, що розкривають дійсність у її багатоманітності.

Включення природи до розуміння людської діяльності означає, що люди як суб'єкти діяльності не можуть взаємодіяти між собою інакше, ніж через природу. Природа, котра береться в найширшому розумінні слова, включається до соціальних відносин, до діяльності, є її складовим елементом незалежно від того, яка ця діяльність і в якій сфері здійснюється. Справді, діяльність людини спершу завжди спрямована на природу, яка є предметом діяльності і перетворення. Результат цього перетворення і є тією ланкою, що пов'язує людину з людиною. А це означає, що діяльність у кінцевому підсумку завжди спрямована на іншу людину та являє собою певну систему суспільних відносин.

Діяльність як філософська категорія виражає не конкретну взаємодію суб'єкта й об'єкта, не зводиться до спеціального знання, а виступає у формі загального, стосовно до якого конкретні види знання існують у формі часткового та особливого. Ні фізична картина світу, ні якесь інше конкретне знання про природу навіть у найповніших узагальненнях не виводить нас за межі природничо-наукового уявлення про неї. Осягнення загальних законів природи та суспільства неможливе без філософської категорії діяльності, що охоплює як чуттєво-матеріальне, перетворююче ставлення людини до природи, так і теоретичне, виражене у

логічній формі. Розуміння діяльності передбачає єдність теоретичного і практичного ставлення людини до світу, що становить специфічно людський спосіб буття соціальної дійсності, який полягає у виробництві матеріальної і духовної культури людства, у пізнанні, перетворенні і підпорядкуванні оточуючого світу цілям людини.

Діяльність – це спосіб існування і розвитку суспільства і людини, процес активного, доцільного перетворення оточуючої дійсності відповідно до потреб, інтересів, вартостей та ідеалів людини. Таким чином, категорія діяльності у філософії характеризується універсальністю, а також активністю, цілеспрямованістю, творчістю, тісно пов'язана з потребами та інтересами різних видів. У діяльності усвідомлюються і розвиваються її складові моменти: спонукальні мотиви, потреби та інтереси, мета, засоби, предмет, результат і сам процес діяльності. Водночас формується вартісне ставлення до видів діяльності, справді людське ставлення до людини.

Діяльність охоплює всі необхідні елементи людського життя, його безмежну різноманітність, вихідний об'єкт і кінцевий продукт його перетворення, потрібні для цього засоби і дії, закономірну послідовність їх застосування. Крім того, філософська категорія діяльності передбачає знання того, якою повинна бути діяльність людини у майбутньому. Тобто філософське розуміння людської діяльності включає і прогностичний аспект.

У сучасному житті відбуваються докорінні зміни в різних сферах життєдіяльності, з'являються нові засоби і предмети праці, змінюється сам зміст і характер конкретних видів людської діяльності, що породжує необхідність подальшого дослідження діяльності як філософської категорії. Людська діяльність як найбільш загальне історично і логічно вихідне поняття у філософському тлумаченні людини і суспільства повинна містити у собі внутрішнє джерело розвитку. Таким джерелом, на нашу думку, може бути суперечність між її предметно-практичною і пізнавальною сторонами. У загальному вигляді вона полягає в тому, що діяльність є перехід суб'єкта до сфери об'єктивної і водночас включення об'єкта до сфери суб'єктивної. Вона тим самим становить процес розпредмечення природи, тобто об'єктивізації суб'єктивного, і створення штучної природи. У відношенні "людина – природа" людина розглядається не тільки як суб'єкт відношення. На практиці відбувається включення причинного зв'язку природних речей до людської діяльності, а останньої – до універсального зв'язку природних процесів. Тому разом із справжнім пізнанням закономірностей природи і предметного втілення пізнаних зв'язків людська діяльність є не тільки суб'єктивна, а й об'єктивна.

Суперечність людської діяльності як вихідного змісту відношення "суб'єкт – об'єкт", "людина – природа" є рушійною силою розвитку людини і суспільства. Вона полягає в тому, що безмежність пізнання і предметно-практичного освоєння світу в кожний даний момент історії обмежені можливостями людських поколінь. Пізнавальна діяльність у її вищій творчій формі прямо не зв'язана з домінуючою формою суспільної свідомості. Лише результат пізнавального процесу є об'єктом привласнення. В умовах соціальності творче мислення виступає безпосереднім проявом суб'єктивного в індивіді. У цьому сенсі розкриття творчих можливостей суб'єктивного фактора характеризує потенційні можливості того чи іншого суспільного ладу. Це передбачає створення умов для справжньої творчості і діяльності всіх членів суспільства, їхнього самовираження і самореалізації.

Спільність, яка не збігається з її безпосередньою формою, та її відособлення виявляються в соціальності, розшаруванні цієї спільності на об'єктивну і суб'єктивну сторони, виробничі і надбудовні відносини. Суспільні відносини, що відображали раніше безпосередній зв'язок сторін людської діяльності, тепер виражають привласнення, перетворене відношення "суб'єкт – об'єкт", відособлюються від людини, стають над нею як об'єктивне над суб'єктивним. Таким чином, перетворена форма відношення "суб'єкт – об'єкт" та її зміст-привласнення означають розвиток діяльнісного підходу в єдності логічного та історичного аспектів.

Поняття привласнення виступає змістом усіх інших перетворених форм, зокрема, виробництва, праці, а також такої суспільної форми, як соціальність. Водночас найповніше розкривається зміст понять "безпосередня спільність" і "соціальність" через діяльну суть людини. В умовах соціальності людська діяльність перетворюється в працю і з'являється особливий соціальний інститут – власність. У свою чергу, джерелом розвитку соціальності є

суперечність між працею і власністю. Вона проявляється у відособленні матеріальної і духовної сфер і закріпленні за ними певних груп людей, а також в інших видах суспільного поділу праці, у появі і розвитку різних видів соціальних інтересів.

Людська діяльність являє собою складну систему, що постійно розвивається. Якщо характеризувати цю систему як цілеспрямовану зміну і цілеспрямоване відображення дійсності, то її складовими частинами будуть практична і духовна діяльність. Безперечно, поділ на практичну і духовну – умовний, бо практична діяльність передбачає відображення дійсності у вигляді ідеальної моделі майбутнього, а духовна здатна змінити таку сферу дійсності, як свідомість, продукуючи ідеальні утворення, котрі не мають і не можуть мати відповідних аналогів в об'єктивному світі.

Утворюючи підсистеми діяльності в цілому, практична і духовна діяльність є відносно самостійними системами. Конкретними формами практичної діяльності виступають: матеріально-виробнича діяльність, що означає зміну природи; соціально-перетворююча, спрямована на зміну суспільства; управлінсько-адміністративна, покликана підтримувати впорядкований стан соціальної системи; виховна, педагогічна і медична, спрямовані на зміну, удосконалення людини.

Духовна діяльність має такі основні форми: пізнавальна, спрямована на об'єктивне відображення дійсності; прогностична, що відображає дійсність у плані її можливих напрямів зміни; вартісно-орієнтовна, котра відображає дійсність у плані вартостей і сприяє формуванню світогляду та ідеалів людини.

Диференціація діяльності на практичну і духовну не виключає проміжних форм, в яких перші дві основні, зберігаючи відносну самостійність, інтегруються в певну цілісність. Ці проміжні форми можна умовно назвати практично-духовним освоєнням світу, що виявляється у науковій, науково-технічній і художній діяльності.

Важливо зазначити, що всі види і форми людської діяльності передбачають спілкування людей, обмін інформацією, взаєморозуміння, взаємовпливи і т.п., що дає підстави виділити спілкування як особливу форму діяльності. Роль спілкування, обміну інформацією особливо зростає в сучасному світі, який характеризується розвитком інтеграційних процесів у площинах культурного, наукового, економічного, екологічного, державно-політичного та інших видів міжнародного спілкування.

Наведена класифікація людської діяльності має за основу способи і сфери прояву соціальної активності. Водночас діяльність можна класифікувати незалежно від її суб'єктів чи співвідношення з об'єктивним ходом історії, коли виділяємо прогресивну або регресивну діяльність. Існує поняття моральної (законної) й аморальної (незаконної) діяльності, критеріями яких є відповідність до об'єктивно існуючої системи вартостей. Крім того, діяльність буває творчою і нетворчою, залежно від специфіки процесу виробництва, створення і природи, змісту результату.

Доречно ширше охарактеризувати наукову діяльність, яка не є виключно духовною, теоретичною, хоч наука виступає однією з форм суспільної свідомості. Будучи певною системою знань про природу, суспільство і мислення, наука є теорією стосовно до матеріального виробництва, практики. Проте в сучасних умовах недостатньо обмежитися таким твердженням. У розвинутому суспільстві наука виступає носієм прогресу, творення, засобом використання сил природи і суспільства для задоволення зростаючих потреб, розвитку демократичних, справді людських відносин. На основі науки здійснюються не тільки організація виробництва та управління ним, а й організація суспільного життя, управління суспільними процесами, перетворення соціальних відносин, уся практична діяльність людей. Тому наукова діяльність має і практичний характер. Межі між науковою і практичною діяльністю настільки рухомі, що передбачають взаємопереходи, взаємопроникнення, що становлять момент їхньої діалектичної єдності.

Таким чином, можна стверджувати, що зближення теорії і практики, яке спостерігаємо в процесі формування індустріального, демократичного суспільства, не свідчить про їх повне злиття і розчинення одне в одному. Без розробки теорії, котра б відповідала сучасним потребам, окреслювала контури майбутнього, була дороговказом удосконалення людини і всього суспільства, неможливе оптимальне розв'язання практичних проблем людства, а

стосовно до наших національних проблем – побудова демократичної, правової і багатой Української держави.

Економічна теорія XIX–XX століть свідчить, що не існує універсальної моделі трансформування економіки і суспільства, яка однаковою мірою була б прийнятна для всіх регіонів і держав світу. Тобто рух у напрямку до ринкової економічної моделі і політичної демократії означає пошук кожним народом свого специфічного шляху, який значною мірою зумовлений системою об'єктивних і суб'єктивних передумов. Отже, йдеться про діяльність у широкому, філософському розумінні в умовах багатоваріантності моделей економічного розвитку.

Крім відомих класифікацій економічних систем Б. Гаврилишина, в економічній і соціально-філософській літературі називають ще такі моделі економічного і політичного розвитку, як державно-корпоративна трансформація в умовах "оксамитової революції" (Чехія, Словаччина, Угорщина), "шокова терапія" (Польща), "економічний романтизм", що об'єднує трансформацію загальноцивілізаційних процесів соціалізації та гуманізації економічного життя на основі змішаної економіки з провідним державним сектором, що діє на ринкових засадах, в умовах політичної демократії і регулювання народногосподарських пропорцій. У широкому контексті розглядають також західну лібералізовану модель, яка має численні модифікації і поділяється на англо-саксонську (США, Великобританія), романську (Франція, Італія), скандинавську (Північна Європа), азійську (Японія, Південна Корея та ін).

Десятий рік живе Україна як незалежна держава, що у грудні 1991 р. обрала шлях політичної демократії та ринкової економіки. Але, як свідчить практика, рух нашого суспільства за вказаним вектором є складним і тривалим у часі. Трансформація усієї системи суспільних відносин охоплює економічний фундамент, політичну систему і систему панівних цінностей, тобто сферу суспільної свідомості, психології. Безперечно, вирішальною ділянкою розбудови й утвердження української державності сьогодні є економіка. Саме від докорінного її реформування залежить розв'язання непростих соціальних проблем, забезпечення розвитку науки, освіти, охорони здоров'я, культури, мистецтва і т.д. Лише при умові трансформації економіки України, коли вона постане як національна економіка, можна буде матеріально відчувати, що держава не є самоціллю, а засобом створення нової якості життя, інструментом, що служить кожному громадянину України.

В економічній та інших суспільних науках нема чітко окресленої концепції впливу позаекономічних, духовних чинників на трансформаційні процеси в економіці. Тим більше, не висвітлена проблема ролі національної ідеї, зокрема, української, у створенні ринкової економіки в Україні. Справа ускладнюється ще й тим, що до цих пір у системі філософських наук не обґрунтована і не сформульована прийнятна в сучасних умовах українська національна ідея, яка об'єднала б наше суспільство і простимулювала трансформаційні процеси в економіці, політиці, а також у сфері духовності і культури. На нашу думку, національна ідея – це те, що об'єднує народ і надихає його на подвижництво, усвідомлення народом суті свого існування і призначення. Українська національна ідея є синтезом ідей незалежності, державності і соборності. Економічним аспектом цієї ідеї є ідея стабільного економічного зростання та економічного націоналізму, протекціонізму, що є економічною основою духовного патріотизму та злагоди між різними етносами в середині державної нації.

В основі методології дослідження становлення національної економіки України лежить проблема пізнання та можливості свідомого врахування дії об'єктивних соціально-економічних законів і закономірностей трансформації економічної системи у напрямі до ринкової організації суспільного виробництва та розподілу. Водночас створюються передумови консесуально-етичної трансформації економічної раціональності, коли відбувається еволюція нормативного фундаменту економічної теорії від утилітарної до комунікативної етики і стає можливим синтез економічної раціональності і філософськи рефлексуючої моральності. Оскільки закони суспільного розвитку діють через конкретних людей, їхню свідомість та політико-економічну поведінку, то ця проблема передбачає дослідження цілого комплексу факторів суспільно-економічного поступу. Враховуючи, що Україна одночасно розв'язує дві надзвичайно складні проблеми – створення національної економіки і розбудову держави як політичної організації суспільства, в таких обставинах мова йде про виявлення економічних, культурних та

ідеологічних чинників соціальної дії, яка згідно з теорією М.Вебера, включає ціннісно-раціональну та цілераціональну поведінку людини. При цьому велику роль відіграє культура, що є продуктом і водночас детермінантою систем соціальної взаємодії. Тобто предметом філософської рефлексії повинен бути не тільки об'єктивний аспект соціально-економічного раціоналізму, а й суб'єктивний: спонуки до раціональної економічної поведінки, роль у цих процесах морально-етичних принципів, конфесійної приналежності, врахування прийнятності наслідків соціальної дії та засобів її досягнення, ступеня національної, державницької свідомості.

Отже, перед Україною стоїть важливе теоретичне і практичне завдання – визначитися з політико-економічною моделлю суспільства, основними пріоритетами духовного розвитку, чітко з'ясувавши і залучивши всю систему чинників державотворення і удосконалення суспільних відносин.

1. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія. К., 1996.
2. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє: до ефективності кращих суспільств. Доповідь Римському клубові. К., 1993.
3. Кульчицький Б. Категорія діяльності у філософії. Львів. 1993.
4. Лагутін В. Людина і економіка: соціоекономіка. К., 1996.
5. Огородник І., Русин М. Українська філософія в іменах. К., 1996.
6. Попова І. Соціологія: пропедевтичний курс. К., 1998.
7. Степико М. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). К., 1998.
8. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / За ред. В. Гейця. К., 1999.
9. Феномен нації: основи життєдіяльності / За ред. Б. Попова. К., 1998.